

olyan gondolatok, amelyeket érdemes alaposan megfontolni. Marx életműve olyan gondolat- és módszerbeli halmaz, a filozófiában, a tudományfilozófiában, a társadalomelemzésben, a történelemszemléletben, és persze a közgazdaságtanban is, amelyben nagyon sok az érvényes és jelentős elem. Írásaim elméletörténetileg képzett olvasói felismerik, hogy azokban hol mutatkozik marxi hatás, amit sose tagadtam és nyugodtan hivatkozom is rá.

– *Iskolákról beszélt most. Létezik-e Kornai-iskola?*

– A válaszra nem én vagyok az illetékes, ezt mások tudják megítélni. Ha röviden kell felelnem a kérdésére, azt mondom: nincs. Pontosabban válaszhoz meg kellene egyeznünk abban, hogy mit nevezünk iskolának? Ez egyike annak a százféle fogalomnak, amelyet könynyedén használunk, de ha kicsit megkapargathánk, kiderülne, hogy mindenki mást gondol róla. Ha valamilyen csoda folytán egy időgép segítségével megkérdezhetné Bachot, hogy szerinte ő lett-e a barokk zene meghatározó alakja és az életművével iskolát alapított-e, nem tudom, mit válaszolna és tudná-e, mi az, hogy barokk zene. Különböztessünk meg két dolgot. Az egyik: hate-valaki mássok gondolkodására? Azt nevezzük-e iskolának, ahol sok a tanár és az egyik tanárra odafigyelnek a diákok és még öreg korukban is azt mondogatják, hogy én ettől a tanártól sokat tanultam? Ha így értelmezzük az iskola szót, akkor azt mondanám, hogy van hatásom. De lehetséges az iskola szó másféle értelmezése is. Pl. Keynes kidolgozta a válság egy meghatározott elméletét és megadott egy terápíát arra, hogyan kell a válságot elkerülni. Ezt sok közgazdász elfogadta és ők Keynes tanítványainak, keynesistáknak tartják magukat. Keynes vagy Milton Friedman azért is lettek iskolateremtők, mert nem csak a dolgok leírásában alkottak kiemelkedőt, hanem a selektívhez is megadták a szabálygyűjteményt. Ez az egyik oka tehát annak, hogy nem mondanám azt: létezik Kornai-iskola.

Most állítottam össze válogatott műveim tíz kötetre tervezett sorozatát, amelyből most készül a negyedik kötet. Amikor ehhez a munkához elkezdtem az anyagok összegyűjtését, számomra is meglepő volt, hogy mi mindennel foglalkoztam. Nem hártás, de könnyebb annak iskolát teremteni, aki az egész munkásságát egy témára, egy modellre koncentrálja és az sikeres lesz. Az én munkás-

ságom, témavilágom ennél sokkal tágabb, sokkal szerteágzóbb. Foglalkoztam növekedéssel, pénzügyekkel, a gazdasági mechanizmussal, a rendszer átalakulásával, módszertani kérdésekkel, és például a harmadik kötetben 22 olyan írás van, amelyekben csak a centralizációt és a szocialista gazdaság reformját vizsgálom. A negyedik kötetben már más témát dolgozok fel: a puha költségvetési korlát elméletét. Nem várhatnám el, hogy akik egyik gondolatotmat befogadták, azok velem együtt rohanjanak a következő témához. Tudom, hogy akit akadémikusnak terjesztenek fel, ott az indoklásban kötelező tartalmi elemként be kell írni, hogy iskolateremtő egyéniség. Ha iskolateremtő lennék, meg tudnék nevezni egy-két utódot, aki át tudja venni a stafétabotot, mert azt akarná folytatni, amit én széles fronton elkezdtem. Sokan vannak, akikre bizonyos gondolataim hatottak, de olyanokról nem tudok, akiket a gondolataim letéményeseinek minősíthetnék. Ha én írnám magamról a méltatást, biztosan kihagynám az iskolateremtő minősítést, és helyette gondosan elemezném azt, hogy milyen gondolatok hatottak másokra és mikor, hogyan hatottak ezek.

– *Íó, akkor lepjünk tovább. Önletrajzi könyvét olvasva, meglepett, hogy sem a birodalmi német iskolában, sem később a gimnáziumban nem volt olyan tanára, akire tekintélyként nézett volna fel. Mi lehetett ennek az oka?*

– Nemcsak az említett iskolákban, de később sem volt az életemben olyan tanaregység, akivel tanár-diák viszonylatban álltam és úgy emlékeznek rá vissza, mint mesteremre. Ebből persze nem következik az, hogy nem voltak és nincsenek olyan személyiségek a tudományos világban, akikre ne úgy néznék, mint példaképre. Több ilyen is van, de általában négy nevet szoktam felsorolni: Marx, Keynes, Hayek és Schumpeter. A névsorban az az érdekes, hogy politikai felfogás tekintetében nagyon különböző emberek szerepelnek benne. Hayek Margaret Thatcher egyik példaképe volt. Keynes nagy jelentőséget tulajdonított az állami beavatkozásnak. Marx az Marx volt, őt nem kell bemutatni az interjú olvasóinak. Schumpeter politikai nézetei egyik dobozba sem tehetőek bele. Hayek és Schumpeter még élt, amikor elkezdtem közgazdaságtannal foglalkozni, de sajnos egyikükkel sem találkoztam.

Schumpeterrel legalább közvetett találkozásom volt. Személyes kapcsolatban álltam egy-két tanítványával. A Harvard Egyetemen tanított Amerikában, ott, ahol később én is. Az Economics Department lépcsőházában minden professzornak nyugdíjba vonulás után kite-szlik a fényképét. A legregebbieknél vannak alul, így haladnak felfelé a je-lenkor felé. Ott látható Schumpeter képe. Szomorú érzés volt, amikor legutójjára ott jártam, hogy azok fényképei is ott vannak már, akik személyes barátain voltak és már nem élnek. A lépcsőház felső részé-ben látható a fényképem. De még van hely további képek számára.

Schumpeter kortársa, riválisa volt Keynesnek és sok kérdésben merőben ellentétes álláspontjuk volt. Én mind a kettőtől tanultam. Melléjük még megemlítenék két nagyszerű embert és tudóst, akik közül egyik, a holland származású amerikai tudós, Tjalling Koopmans már nem él, a másik az amerikai Nobel-díjas közgaz-dász, Kenneth Arrow, aki elmúlt 90 éves, nemrégén járt Budapes-ten és vendégül láthattuk itt a lakásunkban. Ő hívott meg először Amerikába 1968-ban és az ő intézetében dolgoztam. Megtiszteletés volt számomra, hogy én voltam Arrow magyarul megjelent válo-gatot műveinek a szerkesztője és előszót írtattam a kötethez. Van egy könyvem, amelynek az a címe, hogy Antiequilibrum, azaz az „egyensúly ellen”. Ez a könyv annak az elméletnek a kritikája, amelynek Arrow az egyik fő alkotója. Micsoda nagyvonalú szellem! Meghívott az intézetébe valakit, aki az ő elméletének a kritikáját írta meg és Arrow pártolta abban, hogy a saját elméle-t kritikáját kiadják. És nemcsak elolvasta, de tanácsokat adott és az-óta is barátságban vagyunk. Nos, ő ilyen és sokat tanultam tőle és mindazoktól, akiket felsoroltam: magatartásban is és gondolatilag is. De ezzel nem iratkoztam be az Arrow-iskolába, pedig ő azután igazi iskolateremtő tanár. Olyan tudós, akinek a diákjai közül, ha jól tudom, már hatan kaptak Nobel-díjat. Kivételesen nagy egyén-i-ség, nagy tisztelője vagyok, de őt sem nevezném a mesteremnek. Nagy tisztelettel és alázattal nézek ezeknek az embereknek a mun-kájára és mintá számomra Arrow szerénysége. Tudja: az elméleté-nek melyek a gyenge pontjai, és hajlandó is ezeket felülbírálni.

– Mint mondta – nem volt igazi mestere. És ha már itt tartunk, hogyan hatott a szakmai pályájára, hogy nem egyetemen, hanem

112

autódiákja módon szerezte meg ismeretait? És vajon az is befolyásolta-e a munkáját, ahonét elindult, tehát az, hogy mielőtt kutató lett, újságíró volt. Talán ezzel magyarázható, hogy munkájában mindig a tapasztalathoz indul ki?

– Kezdem a kérdés első felével. Közgazdaságtani alapismereteimet nem egyetemen szereztem, mert nem részesültem olyan oktatásban, amelyet ma Magyarországon alapképzésnek neveznek (az egyetemi oktatás első három éve). Amerikában pedig „under-graduate” képzésnek hívnak. Bizonyos értelemben tiszta haszon, hogy ez történt, mert amikor én az alapképzés életkorában voltam, Magyarországon vaskalapos, doktriner marxista „polgárdot” ok-tattak. Nem is ezzel érdemes összehasonlítást tenni, hanem azzal az oktatással, amit egy jó nyugati egyetem első tagozatán kap a diák. Kezdem a hátrányokkal. Sokszor hiányzik az a tudásanyag, amelyet nagyon fiatalon sulykolnak a jó nyugati egyetem diákjába, és amit nem sulykoltak belém. Ha ilyen problémákör közelébe kerülök, akkor utána kell olvasnom, meg kell nézennem, miközben, ha elvégeztem volna egy első osztályú amerikai egyetemet, akkor ez bármikor előhívhatnám az agyamból. Mondok egy példát. Arra a kérdésre, hogy a dollár-euró árfolyam hogyan hat a magyar beru-házásokra, a válaszadásnak megvan a matematikai formulái. Adott egy egyenletrendszer, és az ember ennek ismeretében végig is tudja gondolni, mi a hatás. Aki ezt a tréningeken megta-nulta, ha álmából fölkeltek is, meg tudja mondani a helyes választ. Nálam ez nem így működik. A kérdést át kell gondolnom, mielőtt felelnék. A diákkorban szerzett tréning elmaradásán az azonban vannak előnyei is. Ilyen előzmények után talán könnyebb eredeti-nek lenni. Nemcsak a hasznos és jó formulák nincsenek belém sulykolva, de a dogmák sem. Sokszor végiggondoltam, mi lett volna, ha ugyanazt az utat járom végig, mint a Magyarországról fiatalon elszármazott, a legjobb iskolákat végzett és Amerikában híressé lett közgazdászprofesszorok. Vajon ugyanezt produkál-tam volna, mint így – és a választ nem tudom rá.

A kérdés második része független az előtől. Mennyire a ta-pasztalathoz indul ki a kutató és mennyire a mások által alkotott elmélet újragondolásából? Ez nem a szakmai múltjától és a kiképzésétől, hanem alapjában véve az embertípustól, a kutató szellemi

113

alkatától függ. Van, aki empirikus alkát, tehát azon gondolkodik el, abból merít ihletet, hogy milyen a tapasztalat. És van, aki nem ilyen. Például többnyire nem a tapasztalat vezet rá a matematikust egy új gondolatra, hanem abból indul ki, hogy egy másik matematikus már valamit leletett az asztalra és azon hogyan lehetne még változtatni egyet és mást ahhoz, hogy még ez vagy amaz az új eredmény is kijöjjön belőle. Ez nagyon gyakori közgazdászoknál is. Mindkét megközelítésnek van jogosultsága. Mindkettő fontos szerepet játszik a tudományban. Abban volt valami véletlenszerűség, hogy előbb újságíró lettem, majd később kutató. Az viszont nem véletlen, hanem az alkatommal magyarázható, hogy nem annyira mások elméleti gondolataiból, hanem inkább a tapasztalatokból kiinduló kutató vagyok.

– *Azért ebbe az élet is belejátszott, amikor először a gazdaságnak egy szeletét, a könnyűipart kezdte el vizsgálni és nem a gazdaságot komplexitásában. Vagy nem jól látom?*

– Tudatosan figyeltem arra, hogy a kutatási területemnek ne legyen semmi köze a hadiiparhoz, mert akkor beleütközöm mindenféle titkossági korlátozásba. Így választottam ki magamnak a könnyűipart, de azzal az elhatározással, hogy egy ágazat példáján akarok valami általános mondanivalót kidolgozni.

– *Ha visszatekint a múltira, meg tudja határozni, mikor kezdődött a tudományos pályája?*

– Majdnem, hogy naphoz köthető. Akkor, amikor politikai okokból, a pártvezetés ellen fellázadó gyűlés szervezése, a legfelsőbb vezetőket élesen bíráló felszólalás miatt több társammal együtt el távolítottak a Szabad Néptől. Abból a 9 fős lázadó csoportból, amely ebben a leminősítési, áthelyezési, kirúgási intézkedésben érintett volt, ketten voltunk, akik nem akartak újságírók maradni. Fehér Lajos, aki Nagy Imréhez nagyon közel álló, a mezőgazdaság iránt érdeklődő ember, a Szabad Föld című hetilapnak volt a főszerkesztője és akit akkor egy állami gazdaság vezetőjének neveztek ki. Később, a Kádár-kormány létrejöttékor, Kádár János egyik legközelebbi munkatársa lett, és cserbenhagyta egykori

mentorát és egykori barátait. Én azt kértem, hogy tudományos pályára helyezzenek át. Így kezdődött.

– *Ez már a korábbi beszélgetésünkől kiderült, de valójában arra lennék kíváncsi, hogy mikor teljesedett ki ez a pályája?*

– Ettől a naptól kezdve. Addig csak vágytam erre. Mindig is ez szerettem volna lenni, de hiába kértem korábban, nem helyeztek oda, mert fontosnak tartották, hogy a lapnál dolgozzam. Én már akkor ügynevezett aspiráns, mai szóhasználattal PhD doktorandusz voltam. Nagy Tamás professzor volt a témavezetőm. Vizsgáztam, tanultam a szakirodalmat, dolgoztam a kandidátusi cím megszerzéséért, de a munkaidőm nagy részében a Szabad Népnél végeztem a szerkesztői feladatomat. Amikor onnan 1955 nyarán eltávolítottak és átkerültem a Közgazdaságtudományi Intézetbe, attól kezdve a kutatás vált a főfoglalkozásomná. Aztán erről a munkahelyről is kivettek. Ebben már szerepet játszottak az 1956 utáni megtorlások. A forradalom leverése után *A gazdasági vezetés tilzott központosítása* című kandidátusi disszertáción megjelent könyv formájában először Magyarországon 1957-ben, majd nem sokkal később angol nyelven is, az Oxford University Press kiadásában. Munkámat a marxizmus elárulásának minősítették, 1956 ideológiai előkészítőjének nyilvánították. Ez adott indítékot arra, hogy eltávolítsanak a Magyar Tudományos Akadémia intézetéből. Innen aztán átkerültem a Könnyűipari Tervező Irodába, majd a Textilkutató Intézetbe, később pedig az Akadémia számítástechnikai központjába, az Uri utcába. A következő állomás az MTA Közgazdaságtudományi Intézete volt, azaz visszakerültem a kiindulási pontra, ahova ugyanaz a Friss Isrván igazgató hívott vissza, aki korábban eltávolított onnan. Nagyon ismert személyiség volt annak idején, a pártkarrierje csúcspontján ő volt a pártközpont gazdaságpolitikai osztályának a vezetője, Gerő Ernő után a második ember a gazdaságpolitikai területen. Ezután 35 évig voltam az intézet munkatársa.

1963-ban engedtek ki először Nyugatra. Többször voltam vendégprofesszor különböző egyetemeken. 1984-ben hívott meg a Harvard Egyetem, immár nem vendégtanárnak, hanem állandó jelleggel, élethossziglani kinevezéssel.

– *Megsem fogadta el a többször felajánlott lehetőséget, hogy Amerikába emigráljon, hanem kifejezetten ragaszkodott ahhoz, hogy az ideje felét Magyarországon tölthesse. Ennek érzelmi és szakmai okairól részletesen ír a gondolat erejével című önéletrajzi könyvében, amelyben azt is hangsúlyozza, hogy ezt és minden más döntést alaposan átbeszélték a feleségével, aki ugyancsak folytatta a Magyarországon megkezdett kutatásait, akkor is, amikor távol voltak innen. Szíriem szerint sok személyes gondolatot idéznék ebből a fejezetből, de ha hozzájárul, csak néhány mondatot emelek ide be: „Magyarul gondolkodom.” „Magyarország az az ország, amelynek a sorsa a leginkább érdek.” „Százféle érzelmi szál köti ehhez az országhoz.” „Egyes számú otthonunk mindvégig Magyarországon volt és maradt.” Tudom, hogy a Harvard egyetemi munkaköréből és korábbi magyarországi munkahelyéről is immár egy évtizede nyugdíjba vonult. Mit jelent ez? Hogyan él azóta?*

– Több évvel ezelőtt a Corvinus Egyetem felajánlotta, hogy az egyetem keretei között folytassam a kutatómunkámat. Örömmel elfogadtam a meghívást. 1955-től mind a mai napig ugyanaz a napi munkabeosztásom. Reggeltől estig kutató vagyok és tanítok, mert ez a kettő elválaszthatatlan egymástól. Számos tanítványom van, szeretem őket és szívesen foglalkozom velük.

– *Az autonómia eszméje sokszor visszatér az Ön életében, gondolkodásában. Mindenkor fontosnak tartotta a saját autonómiáját, és amikor megfogalmaz egy véleményt, kritikát, akár a jelenlegi politikai kurzus gazdaságpolitikájával, társadalompolitikájával szemben, erőteljesen hangsúlyozza, hogy az autonómiának és a személyes felelősségnek mekkora szerepe kellene hogy legyen. Úgy értem, ez az autonómia ma egyre inkább veszélybe kerül.*

– Kétszinten érdemes beszélni autonómiáról. Az egyéni autonómia, az egyéniség védelméről és a kis közösségek autonómiájáról. Kis közösségeknek nevezek például egy gimnáziumot, egy egyetemet, egy kutatóintézetet, egy települést, egy falut, egy kisvárost, egy nagyobb várost, egy kórházat és így tovább. Nagyon fontosnak tartom a kis közösségi autonómiákat is és mindkettő védelmében síkra szállok. Mondanék egy példát. A Harvard Egyetem a világ leggazdagabb magánegyeteme, és nem függ senkitől, sem az államtól, sem egyik

vagy másik magánszemélyről. Ha összes mai szponzora beszünthetné a támogatását, akkor is még évtizedeken át megélné a vagyonából. Többek között erre a magánvagyonra támaszkodik az autonómiaja. Az egyetemi autonómia azonban nem vagy 100%-os, mint a Harvardnál, vagy nulla, hanem nagyon sok fokozata van. Egyáltalán nem mindegy, hogy az állami egyetemen hogyan történik a rektor kinevezése. Beszéljünk erről pár szót, mert ez nagyon aktuális. A jelenlegi felsőoktatási törvény életbelépítése előtt ez úgy történt, hogy az egyetem szenátusa, amely meghatározott processzus keretében általában képződik, több jelentkező közül kiválasztott egy jelöltet, azt felterjesztette a miniszternek. A miniszter csak olyan személyt nevezhetett ki rektornak, akit a szenátus jelölt. Vétőjoga akkor is volt, elutasíthatta az egyetem jelöltjének a kinevezését és akkor az egyetemnek más jelölttel kellett előállnia. Most ez teljesen megfordult az egyetemnek nincs jelölési joga, a miniszternek csak konzultálnia kell az egyetemmel és a konzultáció során előkerült neveket vagy figyelembe veszi vagy nem. Joga van olyan rektort kinevezni, aki ellen az egyetem tiltakozik. A részleges autonómiának két fokozatáról van szó, de a két fokozat között óriási különbség. Két egyetemen is megtörtént, hogy az egyetem tiltakozása ellenére a fejük fölé tiltettek valakit, akit az egyetemi polgárok és az egyetemi vezetők nagy többsége nem akart.

– *Ez a gyakorlati sajnós nem csak az oktatás területén figyelhető meg.*

– Igaza van és sok más szférában még ennél végletesebb formában valósul meg a kisebb közösség véleményének figyelmen kívül hagyása. Ne feledje, egy olyan országban, mint Magyarország, ahol a GDP fele átmegey a költségvetésen, ott a szervezetek, a kis közösségek teljes autonómiája elképzelhetetlen, de egyáltalán nem mindegy, hogy a függés mértéke mekkora. Mióta ez a kormány van hatalmon, az államtól való függés rendkívül megnőtt, az önállóság pedig rendkívül lecsökkent. De nem nulla, és ezt azért hangsúlyozom, mert azzal a kis megmaradt önállósággal is élni kell.

– *És lehet is vele élni?*

– Valamelyest mindig lehet. Még a szélsőségesen diktatórikus rendszerekben is van erre némi lehetőség. Menjünk vissza egy